

НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНА СПАДЩИНА С. Х. ЧАВДАРОВА

(до 120-річчя від дня народження)

У 2012 році виповнюється 120 років від дня народження Сави Христофоровича Чавдарова (1892–1962), ученого, педагога, дидакта, методиста початкової і середньої освіти, професора (1939), заслуженого діяча науки Української РСР (1943), члена-кореспондента АПН РРФСР (1947), директора Науково-дослідного інституту педагогіки УРСР з 1945 по 1956 рік. С. Х. Чавдаров народився 9 серпня 1892 р. у сім'ї вчителя церковнопарафіяльної школи. З 1913 по 1917 р. навчався на слов'яно-російському відділенні історико-філологічного факультету Київського університету Св. Володимира.

За п'ятдесят років науково-педагогічної діяльності він пройшов шлях від рядового вчителя до відомого вченого. Коло його наукових інтересів було різноплановим і широкомасштабним. Сава Христофорович досліджував проблеми загальної педагогіки, історії педагогіки, дидактики, лінгводидактики, методики викладання української мови, теорії виховання тощо.

Протягом 13 років С. Х. Чавдаров викладав українську й російську мови, суспільствознавство в сільських школах на Київщині, а з 1929 р. – у вищих навчальних закладах педагогіку, історію педагогіки, методику російської та української мов, проводив велику науково-дослідну роботу. З 1930 р. працював заступником директора Інституту соціального виховання. Водночас проводив наукову роботу в Київській філії Українського науково-дослідного інституту педагогіки (УНДІП). Досліджував проблеми радянської педагогіки, вдосконалення методів навчання (статті «Політехнічна школа Київщини в боротьбі за виконання постанов партії про школу», 1933; «Про методи наукової роботи над підручником», 1933). У 1932–1938 рр. Сава Христофорович завідував відділом мови і літератури, а з 1938 р. і до початку війни – відділом педагогіки та виконував обов'язки заступника директора з наукової роботи в Українському науково-дослідному інституті педагогіки, який у 1936 р. переїхав до Києва.

Багато зусиль С. Х. Чавдаров доклав для вдосконалення методики викладання української мови в школах. Він розробив загальні питання з цієї проблематики, методики викладання фонетики й граматики, навчання орфографії, пунктуації, методики розвитку мови учнів на уроках української мови; створив посібник для вчителів «Як викладати українську мову в початковій школі» (1934), підготував монографію «Методика викладання української мови в початковій школі» (1937). Першим систематичним курсом методики української мови стала праця С. Х. Чавдарова «Методика викладання української мови в середній школі» (1939). У ній проаналізовані напрями викладання граматики, правопису, подано рекомендації щодо застосування різноманітних методів викладання залежно від характеру матеріалу, рівня підготовки учнів, мети уроку.

С. Х. Чавдаров є автором підручників «Українська мова» для I, II, III, IV класів початкової та восьмирічної школи, підручників для I, II, III, IV класів шкіл слабозорих. Більшість із них витримали близько 30 видань.

Вчений брав активну участь у проведенні республіканських нарад методистів української мови, різноманітних конференцій з педагогіки та психології. Так, на Республіканській нараді викладачів педагогіки і психології (1–4 лютого 1939 р.) він виступив з доповіддю «Стан і завдання науково-дослідної роботи з педагогіки». Були визначені такі проблеми досліджень, як: розробка педагогічної спадщини класиків вітчизняної педагогіки, вивчення й узагальнення передового педагогічного досвіду, різноманітні дидактичні питання та питання виховної роботи.

У роки Великої Вітчизняної війни в 1941–1943 рр. С. Х. Чавдаров завідував кафедрою педагогіки Сухумського державного педагогічного інституту Грузинської РСР. У жовтні 1943 р. він повернувся до звільненого Харкова, де працював заступником директора відновленого Українського

науково-дослідного інституту педагогіки. Після звільнення Кисва, викладав у Державному університеті ім. Т. Г. Шевченка. Майже 20 років (1944–1962) завідував кафедрою педагогіки цього університету й водночас очолював Науково-дослідний інститут педагогіки УРСР (1945–1956).

У 1940 р. вперше вийшов українською мовою підручник «Педагогіка» за редакцією С. Х. Чавдарова для педагогічних інститутів. Учений був автором більшості його розділів, а саме: «Радянська дидактика і її принципи», «Методи навчання», «Перевірка і оцінка знань учнів», «Перевірні іспити» та ін. У підручнику він дає стислий історичний огляд основних напрямів у дидактиці минулого, обґрунтовує завдання освіти і навчання в радянській школі, аналізує поняття «загальна освіта», «політехнічна освіта».

Проф. Б. Шульман у ж. «Комуністична освіта» (1940) надрукував рецензію на посібник і вказав на його позитивні сторони і недоліки. Серед недоліків рецензент відзначає неточність визначення педагогічного експерименту, відсутність «вказівок» щодо характеру і змісту можливих і доцільних педагогічних експериментів, «не досить розгорнута критика лженауки педології», розділ «Діти шкільного віку» не знайомив студентів з психічними і фізичними особливостями школярів середнього і старшого віку, не зовсім правильно з'ясовується суть матеріальної і формальної мети освіти у розділі «Робота з книгою і підручником». Вказує на необхідність більше уваги приділити самостійній роботі над книгою, відзначає, що розділ книги «Підручники» подано надто стисло, тема «Психологічні основи навчального процесу» подана в підручнику петитом, тема «Виховання комуністичного ставлення до праці і соціалістичної власності» розроблена надто схематично та інші зауваження. У наш час можна з частиною зауважень погодитися, а з частиною і не погодитись, зробити ще ряд зауважень. Але всі вони не вичерпують всі питання, подані і розроблені в підручнику. В цілому він був даниною часу, містить цілий ряд ґрунтовно розроблених розділів. Проф. Б. Шульман, як рецензент зазначав, що підручник С. Х. Чавдарова написаний «на більш високому науковому рівні, ніж випущений майже одночасно підручник з педагогіки під редакцією проф. Каїрова» [14, с. 119–121].

Його ім'я широко відоме не лише на Україні, а й за її межами як автора глибоких праць з питань

теорії та історії педагогіки, дидактики, методичних посібників і підручників. Він був одним з фундаторів радянської педагогіки на Україні. Свої підручники С. Х. Чавдаров створював відповідно до відображених у теоретичних працях поглядів на підручникотворення.

У своїй статті «Про методи наукової роботи над підручником» С. Х. Чавдаров зазначав, «що тенденція щороку творити новий підручник впливала із основної тенденції знищити зовсім підручник... Підручник, його зміст, його тип, профіль має становити важливу проблему педагогіки, як науки». НКО зобов'язав УНДІП «приступити до систематичної, науково-критичної та науково-експериментальної праці над проблемами підручника» [10, с. 35].

До науково-критичної роботи над підручником С. Х. Чавдаров відносив: розробку теоретичних основ підручника (побудова, оформлення); опрацювання науково-методичних питань роботи з підручником учителя й учня; критичний аналіз вживаних підручників і вивчення чужоземних підручників, з метою використання цінного досвіду з методичної техніки та оформлення їх; вивчення досвіду роботи шкіл за тими чи іншими підручниками; розробку пропозицій щодо удосконалення окремих підручників, корегування їхнього змісту; укладання науково апробованих методичних посібників.

У вказаній вище статті С. Х. Чавдаров аналізує схему наукового вивчення підручника, розроблену американським педагогом Отісом, і схему, запропоновану проф. Блонським та надруковану у статті «Научный способ оценки учебника». Так, Отіс визначав 5 загально-педагогічних принципів (критеріїв) вивчення підручника: пристосованість до місцевих умов, зміст (пристосованість до дитячого досвіду, мету, індивідуальні особливості, соціальну значимість матеріала, його кількість, науковість, стиль), порядок організації матеріала, момент допомоги вчителю, питання зовнішньої сторони в підручнику. С. Х. Чавдаров підкреслив позитивне у цій схемі – «порядок організації матеріала», а до недоліків відніс відсутність єдиного принципу диференціації різних моментів у вивченні підручника. Цю схему, зазначав Сава Христофорович, Отіс пропонував як загальну для вивчення будь-якого підручника. У своїй статті С. Х. Чавдаров подає основні критерії, запропоновані американськими педагогами

Френзен і Нейт із штату Айова: 1) ступінь інтересу; 2) зрозумілість; 3) об'єктивна цінність змісту; 4) об'єктивна цінність методу; 5) зовнішні елементи, зазначаючи, що цю схему вони орієнтували передусім на вивчення підручника з біології.

На думку С. Х. Чавдарова, для наукової роботи і наукової перевірки підручників мають бути розв'язані чотири завдання: робота над змістом підручника, аналіз принципів і техніки його побудови, врахування якості словесного і зовнішнього оформлення підручника.

У своїй статті С. Х. Чавдаров порушує питання про об'єм наукової роботи над підручником та висловлює свої думки щодо джерел і організації вивчення підручників. Так, на його думку, вивчати підручник можна за двома основними джерелами: спеціально організована система роботи за даним підручником і матеріали з педагогічного досвіду шкіл і педагогів. Підкреслюючи серйозність цієї роботи, він звертає увагу на чітку організацію цілої системи вивчення й наукової перевірки підручників. С. Х. Чавдаров виділяє особливості, якими характеризується кожне з вказаних джерел. Щодо першого джерела, то вивчення й перевірка підручника має зосереджуватися в певних школах, групах, у певних учителів; наукова організація процесу викладання певної дисципліни вимагає організації відповідних форм використання матеріалу підручника; якщо не організується цілий процес навчання з окремої дисципліни, то організується система контрольного синтезування результатів роботи з підручником за певний час.

Другим джерелом нагромадження матеріалів для наукового вивчення підручників, на думку С. Х. Чавдарова, є: дані від масового опитування вчителів, матеріали медкомісії шкіл, щоденники та робочі зошити вчителів, матеріали міських об'єднань, викладачів окремих дисциплін, матеріали, одержані безпосередньо від учнів, дані від шкільних бібліотек. Як один із заходів, що може дати матеріал для наукового вивчення підручників, С. Х. Чавдаров виділяє громадське рецензування підручників та проведення конференцій з підручникових питань [10, с. 35–43].

Вагомим внеском С. Х. Чавдарова в педагогічну науку і шкільну практику став перший стабільний підручник з української мови для початкових класів, перші «Методики» й

викладання, перший на Україні посібник для студентів педагогічних інститутів, виданий українською мовою «Педагогіка» (1940), перша книга про систему дидактичних принципів. Майже усі дидактичні розділи підручника «Педагогіка»: «Радянська дидактика і її принципи», «Методи навчання», «Перевірка і оцінка знань учнів», «Перевірні іспити» – написав С. Х. Чавдаров. У них він дає стислий огляд основних напрямів у дидактиці минулого, обґрунтовує завдання освіти і навчання в радянській школі, аналізує поняття «Загальна освіта», «політехнічна освіта». Однак з автором можна полемізувати по ряду питань. Наприклад, стосовно визначення самого поняття дидактичних методів, рефлексологічного напрямку у педагогіці тощо.

Важливість наукової роботи над проблемами підручника незаперечна. З часу написання статті «Про методи наукової роботи над підручником» С. Х. Чавдарова пройшло майже 70 років. А широта, різноманітність, динамічність, актуальність її проблем очевидна. Не випадково у 2000 році в Інституті педагогіки АПН України відбулася перша науково-практична конференція «Проблеми сучасного підручника» і видано збірник наукових праць. Щорічні збірники з даної проблеми дають відповідь на багато питань, пов'язаних із розробкою теоретичних положень, експериментальної апробації та практичної реалізації сучасного підручника. І не має сумніву в тому, що потреба науково розробляти питання змісту, структури, оформлення підручника стояла і стоїть перед науково-педагогічними закладами, як вимога, як завдання найближчої роботи.

До значних наукових здобутків повоєнного періоду належить його монографія «Принципи радянської дидактики» (1949). В ній Сава Христофорович критикує буржуазні дидактичні теорії, обґрунтовує систему дидактичних принципів, якими вважав: комуністичну ідейність у навчанні, науковість, систематичність, усвідомлення учнями засвоєних знань, зв'язок теорії з практикою, наочність у навчанні, міцність знань учнів, врахування вікових та індивідуальних особливостей психічного розвитку дітей, роль учителя в навчальному процесі. Це було єдине монографічне видання на тему принципів тогочасної школи. Пізніше автор писав: «мені хочеться поглибити й по-новому осмислити свою працю «Принципи радянської дидактики» і написати на допомогу

вчителям книгу «Удосконалення методів викладання в школі в світлі Закону про школу». Його праця «Принципи радянської дидактики» і тепер корисна для шкільної практики та педагогічної теорії.

Продовжуючи працювати над вдосконаленням методики викладання української мови в середній школі, С. Х. Чавдаров у співавторстві з В. І. Масальським видає у 1962 р. посібник, присвячений основним питанням цієї теми. А у співавторстві з професором А. М. Алексюком – методичний лист «Методи навчання в середній школі» (1962). Багато зусиль доклав Сава Христофорович, готуючи разом з Г. С. Костюком видання шеститомника творів К. Д. Ушинського українською мовою. Був його відповідальним редактором, підготував вступну статтю «Великий будівник вітчизняної педагогіки – К. Д. Ушинський».

Вчений був особисто знайомий із В. О. Сухомлинським. Саме він як вимогливий учений, «мудра і добра людина», друг-порадник дав видатному педагогу напутні побажання в науку. Під час зустрічі з Василем Олександровичем Сава Христофорович говорив: «У Вас є задатки вченого, і впевнений, що Ви напишете не одну книгу. Але завжди, дорогий, пам'ятайте: неможливо братися за справу, якщо в голові не сформувався чіткої уяви про червону нитку теми, чи то статті, великої книги. Тільки тоді, коли все чітко визначилося, ідея стала життєво важливою, тільки тоді слова будуть литися вільно, одна думка викличе іншу» [6, с. 148].

До останніх днів свого життя С. Х. Чавдаров працював завідуючим кафедрою педагогіки Київського університету ім. Т. Г. Шевченка (тепер Національний університет імені Т. Г. Шевченка).

Він помер 20 вересня 1962 року і похований на Байковому цвинтарі в м. Києві.

Кращі здобутки подвижницької діяльності С. Х. Чавдарова – невід'ємна читана класичної спадщини українського народу. Теоретичні дослідження, підручники з української мови та методики її викладання й досі не втратили своєї цінності.

У 2002 році педагогічна громадськість відзначала 110-річчя від дня народження Сави Христофоровича Чавдарова. В Інституті педагогіки

АПН України відбувся круглий стіл «Сава Христофорович Чавдаров і розвиток української педагогічної науки та шкільництва». Вчені відзначали, що проблематика його творчості не втратила актуальності й досі. Вони дали високу оцінку його діяльності в галузях історії педагогіки, підручникотворення, методики української мови, початкової ланки лінгводидактики. О. В. Сухомлинська зазначала, що, досліджуючи навіть суто ідеологічно спрямовані історико-педагогічні праці С. Х. Чавдарова, маємо шукати зерна істини. Адже його життя – «це наша історія, з усіма її поворотами долі, іноді напрямками хибними, а іноді тими, що відкривали нові й продуктивні наукові шляхи. Тому, об'єктивно аналізуючи його спадщину, мусимо робити це обережно, пам'ятаючи про складні часи, в яких довелося жити, так плідно працювати і багато зробити С. Х. Чавдарову» [5, с. 64].

Розквіт творчої діяльності С.Х. Чавдарова припадає на період 30–50-х років ХХ ст., що характеризується заідеологізованістю психолого-педагогічних наук, «зашореністю в поглядах учених». Проте об'єктивний аналіз науково-педагогічної діяльності С. Х. Чавдарова дає підстави на заслужене пошанування і високу оцінку його праці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексюк А. М. С. Х. Чавдаров – заслужений діяч науки УРСР / А. М. Алексюк // Педагогіка. – Вип. 5-й. – К., 1967.
2. Бондар Л. С. Чавдаров Сава Христофорович / Л. С. Бондар // Українська педагогіка в персоналіях : у 2 кн. Кн. 2: Навч. посібник / за ред. О. В. Сухомлинської. – К. : Либідь, 2005.
3. Методика викладання української мови в середній школі / за ред. С. Х. Чавдарова і В. І. Масальського. – К. : Рад. школа, 1962; Педагогічна наука на сторінках журналу «Советская педагогика» (1937–1991) : бібліогр. покажч. / наук. ред. Сухомлинські О. В. ; уклад. проф. Н. С. Побірченко ; бібліогр. ред. Григоренко Т. В. – Умань : Жовтий, 2010.
4. Пронников А. К. Проблемы теории и истории педагогики : дис. на соискание ученой степени канд. пед. наук / Пронников А. К. – К., 1983.
5. Сухомлинські О. В. О. Сухомлинський та С. Х. Чавдаров: наукові та особистісні стосунки / О. Сухомлинська // Рад. шк. № 1. – 2003.

6. Тартаковский Б. С. Повесть об учителе Сухомлинском: Смерть и жизнь рядом : повести / Б. С. Тартаковский. – 1983.
7. Чавдаров С. Х. Методика викладання української мови в початковій школі : підручник для педагогічних шкіл і посібник для вчителів початкової школи / С. Х. Чавдаров. – К. – Х. : Рад. школа, 1938.
8. Чавдаров С. Х. Методика викладання української мови (граматики і правопису) в середній школі / С. Х. Чавдаров. – К. – Х. : Рад. школа, 1946.
9. Чавдаров С. Х. Педагогічні ідеї Тараса Шевченка / С. Х. Чавдаров. – К. : Рад. школа, 1953. – 208 с.
10. Чавдаров С. Х. Про методи наукової роботи над підручником / С. Х. Чавдаров // Ком. Освіта. – 1933. – № 6.
11. Чавдаров С. Х. Радянська дидактика і її принципи: Методи навчання. Перевірка і оцінка знань учнів / С. Х. Чавдаров // Педагогіка / під ред. С. Х. Чавдарова. – К., 1941.
12. Чавдаров С. Х. Методи навчання в середній школі. Методичний лист / С. Х. Чавдаров, А. М. Алексюк. – К. : Рад. школа, 1962.
13. Чавдаров С. Х. Критичний огляд основних напрямів у методиці викладання граматики XIX і XX ст. / С. Х. Чавдаров, В. І. Васальський // Методика викладання української мови в середній школі / за ред. С. Х. Чавдарова і В. І. Масалького. – К. : Рад. школа, 1962.
14. Шульман Б. Педагогіка : посібник для педагогічних вищих шкіл / Б. Шульман ; за ред. проф. С. Х. Чавдарова (Рецензія) // Ком. освіта, 1940.